

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HỌC

VŨ THỊ THƯƠNG. *Tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài sau 1945 dưới góc nhìn thể loại*

Chuyên ngành: Lý luận văn học

Mã số: 9 22 01 20

Tô Hoài (1920-2014) là một trong nhiều tên tuổi lớn được ghi dấu trong lịch sử văn học Việt Nam. Ông hiện diện như một nhà văn giàu tài năng và sức sáng tạo với một di sản khá đồ sộ, đóng góp đáng kể cho nền văn xuôi hiện đại của dân tộc. Tô Hoài viết nhiều, phong phú về số lượng và đặc sắc về chất lượng. Trong hành trình sáng tác gần 75 năm, ông đã cho ra đời trên 150 tác phẩm với nhiều thể loại gồm tiểu thuyết, truyện ngắn, truyện dài, truyện vừa, kí (bút kí, hồi kí, chân dung), kịch bản phim, tản văn, lý luận - kinh nghiệm sáng tác... cùng sự đa dạng về đề tài như thiếu nhi, đời sống chiến tranh và hòa bình, miền núi và miền xuôi,..., mỗi tác phẩm đều mang đến nhiều cung bậc cảm xúc cho các thế hệ độc giả. Mặc dù Tô Hoài đã từng thử bút ở nhiều thể loại khác nhau nhưng tiểu thuyết và hồi kí vẫn là hai thể loại chính, khẳng định vị trí, tài năng và sức sáng tạo của nhà văn. Chính vì vậy, nghiên cứu tiểu thuyết và hồi kí của Tô Hoài sau năm 1945 vừa làm rõ đặc điểm thể loại, vừa là sự nhận diện cách “hòa trộn”, xóa mờ “lằn ranh” thể loại; từ đó góp thêm một số kiến thức lý luận thể loại, gợi mở một số vấn đề đối với thực tiễn sáng tạo và tiếp nhận tiểu thuyết, hồi kí Việt Nam hiện đại.

Ngoài phần Mở đầu, Kết luận, Tài liệu tham khảo, Luận án được cấu trúc thành 4 chương.

Chương 1: *Tổng quan về vấn đề nghiên cứu*

Ở chương này, trên cơ sở hệ thống các công trình nghiên cứu về nhà văn Tô Hoài và sáng tác của ông, Luận án chỉ ra những đánh giá, nhận xét của các tác giả về tiểu thuyết, hồi kí Tô Hoài nói chung và sau năm 1945 nói riêng trên một số phương diện như: nội dung phản ánh, nghệ thuật trần thuật, phong cách nghệ thuật... Nhìn chung, ở từng phương diện, các tác giả đều phát hiện được những điểm độc đáo, hấp dẫn và khẳng định giá trị tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài giai đoạn sau năm 1945. Tuy nhiên, các nhận định, diễn giải từ các công trình nghiên cứu vẫn chủ yếu tập trung vào một số phương diện quen thuộc và chưa quan tâm nhiều tới vấn đề thể loại, sự tương tác thể loại và chọn thể loại như một tâm điểm nghiên cứu. Kế thừa, tiếp thu từ những nghiên cứu đi trước, nghiên cứu của Luận án hướng đến một hình dung cụ thể, đầy đủ về tiểu thuyết và hồi kí của Tô Hoài giai đoạn sau năm 1945, từ đó ghi nhận, khẳng định những đóng góp và vị thế của nhà văn Tô Hoài trong quá trình vận động và phát triển của nền văn xuôi Việt Nam hiện đại nửa cuối thế kỷ XX, đầu thế kỷ XXI.

Chương 2: *Vấn đề thể loại và diện mạo tiểu thuyết, hồi kí Tô Hoài*

Tiểu thuyết là thể loại tự sự, phản ánh bức tranh rộng lớn của đời sống xã hội. Tiểu thuyết có khả năng tiếp cận và miêu tả hiện thực bằng cảm hứng đa chiều. Khi đề cập đến đặc trưng của tiểu thuyết, cần phải nói tới nhân vật, nghệ thuật dựng truyện (kết cấu, cốt truyện, người kể chuyện). *Hồi kí* ghi chép lại những sự kiện trong quá khứ, tác giả viết hồi kí là những người có tên tuổi. Hồi kí gắn với những trải nghiệm của nhà văn,

những câu chuyện của họ hoặc của những người xung quanh qua trường quan sát của chủ thể sáng tác. Nói tới hồi kí là nói tới hình tượng tác giả, đặc biệt tính chân thực, xác thực và cách kể trong hồi kí theo dòng hồi tưởng của tác giả là những yếu tố tạo nên đặc trưng của hồi kí. Luận án tìm hiểu đặc trưng thể loại tiểu thuyết và hồi kí làm tiền đề lý thuyết, cơ sở để xác định các đặc điểm cơ bản của tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài giai đoạn sau 1945 dưới góc nhìn thể loại.

Tô Hoài là nhà văn đã có những đóng góp nhiều mặt đối với sự phát triển của văn xuôi Việt Nam hiện đại. Sự nghiệp sáng tác của ông chia thành ba giai đoạn: trước năm 1945; từ năm 1945-1985; từ năm 1986 đến nay. Ở mỗi giai đoạn, Tô Hoài đã gặt hái được thành công và ghi những dấu ấn riêng độc đáo trên từng trang viết, từ đó định hình cho mình một phong cách riêng.

Giai đoạn trước 1945: Ở giai đoạn này, tiểu thuyết và hồi kí của Tô Hoài đã đạt được thành công nhất định, các sáng tác của ông đều thấm đượm tính nhân văn và mang dấu ấn khá sâu đậm về một quãng đời của nhà văn. Xét một cách toàn diện và khách quan, Tô Hoài là một cây bút hiện thực đáng chú ý trong nền văn xuôi Việt Nam hiện đại những năm trước Cách mạng.

Giai đoạn 1945-1985: Ở thời kỳ này, một mặt Tô Hoài sáng tác tiểu thuyết theo khuynh hướng sử thi trong “cơ chế” của phương pháp hiện thực xã hội chủ nghĩa, mặt khác lại tách mình ra khỏi dòng chảy đó, đi tìm tòi, lựa chọn hướng tiếp cận, khám phá riêng. Thành tựu của Tô Hoài đạt được chủ yếu ở lĩnh vực tiểu thuyết viết về vùng ngoại thành Hà Nội và miền núi với khuynh hướng hiện thực xã hội chủ nghĩa. Tô Hoài đã không viết theo hướng hồi kí cách mạng mà ông tự tìm cho mình một lối

đi riêng, một phương thức thể hiện riêng đó là hồi kí đời tư.

Giai đoạn sau năm 1986: Tô Hoài đi sâu vào miêu tả con người dưới góc nhìn đời tư. Qua các tác phẩm *Mười năm* (1958), *Miền Tây* (1967), *Cát bụi chân ai* (1992), *Chiều chiều* (1999), *Ba người khác* (2006), Tô Hoài đã cho thấy sự đổi mới tư duy nghệ thuật từ quan niệm về con người đến hình thức và bút pháp nghệ thuật, từ đó mang đến cho người đọc một nhãn quan mới về con người ở hiện tại và quá khứ cùng một phương thức biểu hiện mới. Ông được đánh giá là một nhà văn tài năng, “cao tay” trong nghệ thuật viết tiểu thuyết và hồi kí giai đoạn này.

Tiểu thuyết và hồi kí là hai thể loại tiêu biểu cho văn phong, quan niệm nghệ thuật và chính là ưu thế, sở trường của Tô Hoài. Chính hai thể loại này đã góp phần khẳng định tài năng, thành công, phong cách và đóng góp của Tô Hoài trong nền văn xuôi cách mạng và văn xuôi đương đại Việt Nam.

Chương 3: Đặc điểm tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài sau 1945 từ góc nhìn thể loại

Với thể loại tiểu thuyết, Tô Hoài đã khẳng định được ưu thế vượt trội của mình trong nghệ thuật xây dựng nhân vật (nhân vật bộc lộ “phần dư” nhân cách, đặt nhân vật trong không gian sinh hoạt đời thường và mối quan hệ đời thường, ngôn ngữ khắc họa nhân vật đậm chất đời thường và mang màu sắc địa phương), các kiểu kết cấu từ truyền thống đến hiện đại (kết cấu tuyến tính, kết cấu tâm lý, kết cấu theo lối đầu cuối chiếu ứng), nghệ thuật kể chuyện đặc sắc với giọng điệu hài hước, hóm hỉnh và giọng điệu trữ tình, hoài niệm.

Với thể loại hồi kí, Tô Hoài đã xây dựng nên hình tượng tác giả qua cái nhìn nghệ thuật về đời sống xã hội ở thời kỳ cải cách ruộng đất, về không khí sáng tác văn

học căng thẳng thời kỳ Nhân văn - Giai phẩm và sự tự thể hiện “cái tôi” tác giả thành hình tượng tác giả. Không chỉ dựng chân dung tự họa của bản thân, Tô Hoài còn khắc họa chân dung những con người xung quanh, đó là chân dung các văn nghệ sĩ cùng thời ở cự li gần, ở góc nhìn đời tư, những con người nhỏ bé, đời thường, bình dị đến từ mọi miền quê. Thế giới nhân vật của Tô Hoài hiện lên với tất cả những gì “nhếch nhác, gai góc, xù xì, bụi bặm”, thậm chí khó coi. Những dấu ấn nhân vật để lại trong trang sách không hề phô trương, hào nhoáng và cũng không hề mờ nhạt. Tất cả được thể hiện qua giọng điệu giễu nhại, hóm hỉnh, tinh quái mà không kém phần trữ tình, sâu lắng. Sự phong phú và đan xen nhiều giọng điệu khác nhau trong hồi kí Tô Hoài giúp nhà văn phản ánh nội dung từ nhiều chiều, nhiều góc độ. Tất cả những điều đó làm nên sức sống lâu bền và độ hấp dẫn cho những trang tiểu thuyết và hồi kí của Tô Hoài.

Chương 4: Sự tương tác thể loại giữa tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài sau 1945

Sự tương tác thể loại giữa tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài sau năm 1945 thể hiện sự đổi mới tư duy nghệ thuật trong phong cách sáng tác của nhà văn. Sự biến đổi này diễn ra ở bề mặt thi pháp thể loại nhưng không làm mất đi đặc trưng riêng mà thể hiện sự năng động, tươi mới, hiện đại của từng thể loại. Nhìn từ phương thức thể hiện của hồi kí Tô Hoài, người đọc nhận thấy *chất tiểu thuyết đã thâm nhập vào hồi kí*. Việc sử dụng các kiểu kết cấu trần thuật hiện đại (kết cấu vòng tròn, kết cấu lắp ghép) và trần thuật đa điểm nhìn (điểm nhìn của người kể chuyện, điểm nhìn trao cho nhân vật) đã góp phần tích cực và hiệu quả tạo

nên âm điệu văn xuôi phức hợp, giàu tính hiện đại. Nhờ vậy, bức tranh đời sống xã hội hiện lên đa chiều, chân dung nhân vật trở thành những “điển hình hóa” rõ ràng, sinh động, chi tiết từ diện mạo đến tính cách, hành động. Bên cạnh đó, tiểu thuyết hóa chất liệu đời tư, người kể chuyện mang hình bóng tác giả, kết cấu truyện theo dòng ý thức của nhân vật đã tạo nên *chất hồi kí trong tiểu thuyết* Tô Hoài. Theo đó, những câu chuyện đã lùi xa trong quá khứ nhưng không hề xưa cũ mà tồn tại sinh động như những kí ức đầy nhân văn của con người, cho con người hôm nay và mai sau.

Mặc dù diễn ra sự tương tác nhưng mỗi tác phẩm của Tô Hoài (trong diện khảo sát của Luận án) đều thể hiện đặc điểm của thể loại, qua đó người đọc cũng như các nhà nghiên cứu có thể quy chiếu vấn đề thể loại. Bởi vậy, sáng tác của Tô Hoài vừa cho thấy quá trình vận động và tương tác thể loại, vừa chỉ ra những dấu ấn và cá tính sáng tạo độc đáo của nhà văn. Sự tương tác thể loại giữa tiểu thuyết và hồi kí Tô Hoài sau năm 1945 cho thấy bút lực và tiềm năng sáng tạo dồi dào, bền bỉ của nhà văn. Có thể nói, chính sự tương tác ấy đã góp phần làm nên diện mạo độc đáo cho tiểu thuyết, hồi kí Tô Hoài trong bức tranh đời sống văn học Việt Nam hiện đại. Trên diễn đàn văn xuôi dân tộc, Tô Hoài có được một vị trí trang trọng, xứng đáng, khẳng định vị thế của mình trong hành trình văn xuôi xuyên hai thế kỷ.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp Học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội (Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam) năm 2020.

TV.
giới thiệu